

Dějiny knižní kultury I.

Zima 2019/20

1. Terminologie z oblasti paleografie, kodikologie a knižní ilustrace

Vybrané pomocné vědy historické

- paleografie
- diplomatika
- kodikologie
- epigrafika

Kodikologie-základní pojmy:

- palimpsest
- pergamen
- bustrofedon
- iniciála
- iluminace
- manuskript
- formát
- incipit
- explicit (kolofon)
- impresum
- konvolut
- folium
- pagina
- margo (marginalie)

(Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy, Bohatcová, M. Česká kniha v proměnách staletí, Pavlát, L. Tajemství knihy, Hlaváček, I., Kašpar, J., Nový, R. *Vademecum pomocných věd historických.*)

Předstupně písma

etnografické prameny

předchůdci písma:

- Vlastnické značky
 - Vrubované hůlky
 - Zpravodajská hůl
 - Uzlové značky
 - Řetězce mušlí
 - Jeskynní kresby
 - Domovní znamení a vývěsní štíty
- **Záznamové hůlky (př.):** Išango, Lemombo, Kost vlka (Dolní Věstonice), Lunární kalendář (Dolní Věstonice)
 - **Jeskynní malby:** Mladý paleolit (cca. 40 000-10 000 př. n. l.), Magdalenien (cca. 16 000-8000 př.n.l.), realistické kresby, později stylizovaný až symbolický charakter kreseb (Altamira, La Pasiega, Lascaux)

Obecná charakteristika písemných systémů

- **Pojmové (slovní) písmo (ideografie)**
 - Zaznamenává: konkrétní hmatatelné nebo viditelné předměty (jevy, děje),
 - Schematické zobrazení reálného předmětu
 - Konvence
 - Obrázkové písmo (př.): Zimní kroniky (Dakotové 1800-1870)
- **Sylabografické (slabičné) písmo**
 - Splynutí znaků obrázkového nebo pojmového písma - se slovním významem slova - i jeho zvukovou podobou.
 - Znaký odkazovaly i na zvukovou podobu slova-možnost zapisovat víceslabičná slova,
- **slabičné písmo:**
 - skládání několika znaků pro jednoslabičná slova,

- možnost zapsat i víceslabičná slova.
- **Hláskové písmo**
 - vznik před cca. 3000 lety:
 - slova lze dělit na jednodušší prvky-hlásky.
 - zaznamenání zvukové podoby slova nebo jednotlivých hlásek bez ohledu na vyjadřovaný obsah.

Vybrané písemné systémy oblasti „Úrodného půlměsíce“

- **Mezopotamské klínové písmo**
- **Politický vývoj:**
 - 2700-2350 př.n.l. Sumerové
 - 2350-2150 př.n.l. Akkadové -(Sargon I)
 - Babylónie - Chamurapi (1792-1750 př.n.l.)
 - Kol. r. 1600 př.n.l. Babylón dobyt Chetity, Kassity
 - 13.-7. st. př.n.l. Asýrie
 - 6. st. oblast ovládnuta Peršany
- **Akkadské, babylónské a asyrské písmo**
 - 2. tisíciletí:akkadština > 2 dialekty:
 - asyrština (sever),
 - babylónština (jih)
- klínové písmo se rozšířilo na celý Přední východ (např. Fénicie)
- **Peršané:**
 - vlastní písmo, klínové písmo směr, hláskových a slabičných znaků
- **Památky mezopotamského písma:**
 - Tabulky, pečetidla, stély (velké kamenné sloupy nebo desky zdobené reliéfem a opatřené nápisem)
 - Chamurapiho zákoník, Aššurbanipalova knihovna Ninive: Lví sál, archiv v městě Mari apod.
- **Dešifrace mezopotamských klínových systémů:**
 - Georg F. Grotefend (1775-1853)

- Henry C. Rawlinson (1810-1895)

➤ **Staroegyptský jazyk a písmo**

- 3400-3200 př. n. l. > představně hieroglyfického písma > výjevové texty
- Umm-el-Káb (Abydos): pohřebiště králů 0., 1., a 2. dynastie
- Cca. 2650 – 2135 př. n.l.: Stará říše > první souvislé texty
- Od Cca. 1785-1550 př. n.l. První přechodné období a Střední říše > **klasická egyptština** > užívá se až do římské doby > cca. Do r. 500 n.l.
- **Démotština** > hovorový jazyk od Pozdní doby do Pozdní římské doby
- **Koptština**: písemně zaznamenávána od 3. st. n.l.

➤ **Písmo starého Egypta**

- **Hieroglyfy** (od poč. 3. tisíciletí př.n.l.)
- **Hieratika** (od 3. tisíciletí př.n. l.)
- **Démotické písmo** (8. století př.n.l.)
- Po roce 332 př.n.l.: **řečtina** úředním jazykem
- **Koptské písmo**: 24 písmen řecké abecedy + 6 znaků démotického písma

➤ **Písemný systém je tvořen:**

- Slovní znaky (logogramy, ideogramy)
- Fonetické (slabičné) znaky
- Determinativy (vysvětlující znaky)

- **Psací látky, psací potřeby**: kámen, ostraka, papyrus, rákosová písátka, štětečky

➤ **Památky staroegyptského písma:**

- Rosettská stéla
 - Dešifrace staroegyptského písma
- **1798 Rosettská stéla: Hieroglyfický text, démotický text, řecký text.**
 - 1814 Thomas Young
 - 1822 a 1824 Francois Champollion

Fénické písmo

- 18.-15. století Byblijské písmo (sarkofág krále Achírama v městě Byblos)
- 13. a 12. století př. n. l. vlastní písmo
- **hláskové písmo**:
 - 22 znaků (ustálené pořadí, každé slovo se dalo na tyto hlásky rozložit)

- znaky neměly piktografický charakter
- chybí znaky pro samohlásky (fénický jazyk je jazykem náležející do severní větve semitských jazyků)

Písenné systémy egejské oblasti a antického Řecka

- **Kréta:** (3./2. tisíciletí př.n.l.)
 - hieroglyfické písmo
 - lineární písmo A
 - lineární písmo B
- **Kolem roku 800 př.n.l. Řekové - přebírají od Feničanů: hláskové písmo**
 - Doplnění znaků pro samohlásky - **Milétská abeceda**
 - dva typy:
 - a) východořecký
 - b) západořecký

Byzantské (východořímské) řecké písmo

- Byzantská kurzíva (4. -7. st. n. l.)
- řecká minuskula (9. st.) starověké unciální písmo a kurzíva.
- Kodex Uspenskij z roku 835

Řecké písmo a písma z něj odvozená

- **písmo užívané v Byzantské říši (majuskulní a minuskulní písmo, kurzíva),**

Písma odvozená z řeckého písma:

- koptské písmo
- gótské písmo
- hlaholice: Velká Morava, Bulharsko, Chorvatsko
- cyrilice: Bulharsko, ruský stát, Srbsko
- latinka

➤ **Gótské písmo:**

- Vychází z řeckého písma
- biskup Wulfila (asi 311-383)
- *příklady dochovaných manuskriptů Codex argenteus, Codex Carolinus, Codices Ambrosiani*

Slovanské písmo: hlaholice a cyrilice

Velká Morava: 863 misie Konstantina (Cyrila) a Metoděje na Velkou Moravu

Hlaholské písmo (minuskulní řeckého písma)

V českém státě jsou doklady o jeho užívání do konce 11. století, tyto doklady jsou spojeny se Sázavským klášteřem (opat Prokop). Slovanská liturgie a písemnictví byly obnoveny ve 14. století za vlády Lucemburků v Emauzském klášteře (Klášter Na Slovanech) - *Remešský evangeliář* (evangeliář v církevněslovanském jazyce, starší část manuskriptu psaná cyrilicí vznikla pravděpodobně v Kyjevské Rusi (cca. 2. polovina 11. století), mladší část - hlaholská část manuskriptu - v Čechách, s největší pravděpodobností v Emauzském klášteře).

Nejstarší památky slovanského písma: zlomky 10. - 11. století:

Legendistická tvorba, glosy, epigrafické nápisy (10. st. Kyjevské listy, 11. st. Pražské zlomky)

Cyrilice (vytvořena z řeckého unciálního písma) - cyrilice vznikla pravděpodobně v Bulharsku na konci 9. století za vlády cara Simeona (893-927). Za tvůrce je považován Kliment Ochridský (žák Konstantina a Metoděje). Cyrilice byla vytvořena z řeckého unciálního písma (zjednodušení tvarů oproti hlaholskému písmu). Cyrilice se používá (používala) Bulharsko, Srbsko, Kyjevská Rus, Rumunsko (do 2. poloviny 19. století) a Moldávie (do roku 1990).

Etruské písmo

Etruskové

- 2. polovina 8. století převzetí písma
- Cca. 700 př.n.l abeceda z Marsiliany
- 26 znaků (21 souhlásek a 5 samohlásek)
- Krátké nápisy na hrobkách, tabulkách a vázách.

Směr písma: zprava doleva

Latinské písmo:

Obyvatelé Apeninského poloostrova převzali řecké písmo přibližně v 8-7. století př. n. l., buď prostřednictvím Etrusků, nebo přímo z řeckých kolonií na Apeninském poloostrově (řecká kolonie Kymé - Cumae).

➤ Nejstarší doklady latinského písma:

- zlatá spona (Palestrina) datace: kon. 7. a poč. 6. století př. n. l.
- úlomky kamenného sloupu Fora Romana
- Duenův nápis na hliněné nádobě z Quirinalu pol. 5. st. př. n. l.

➤ Vývoj latinského písma

- archaická kapitála 6. - 4. století př. n. l.
- *monumentální kapitála* z ní vzniká *starší římská kurziva* (2.-1. st. př. n. l.) se vyvíjí v *mladší římskou kurzivu* (4. století n. l.)
- unciála:(4. - 8. st. n. l.) – knižní písmo
- polounciála užívá se od 4. a 5. století n. l. - do 9. století,

➤ runové písmo (*futhark*)

- **Codex Runicus-soubor zákonů z 13. století.**

Středověká písma

- 7. - 11. století se v Západní Evropě užívají národní písma – vznikla z *mladší římské kurzivy*:
 1. kontinentální písma (např. langobardské, vizigótské, merovejské),
 2. insulární písma: (Anglie a Irsko).
- **karolinská minuskula (*carolina*)**
 - kon 8. - 11. století
- **gotická minuskula (*gotica textualis*)** 12.-13. st.
- **gotická kurzíva**
- **bastarda** 2.pol. 14. st.
- **gotikoantikva, rotunda** (Itálie, 14. st.) přechodné typy písem

Písma období středověku

Národní (kontinentální) písma:

- **Iberský poloostrov: vizigótské písmo**
- **Apeninský poloostrov: langobardské písmo**
- **Papežská kurie: kuriála**
- **Franská říše: merovejské písmo**

Insulární písma: britské ostrovy

Karolinská minuskula – kon. 8. st.-11. (12.) st.

Gotická písma:

- **Obecná charakteristika:**
 - o vertikální charakter,
 - o dvojitě lomení,
 - o zvýšení počtu zkratek.

Základní typy gotického písma:

- **gotická minuskula** (*gotica textualis*) 12.-13. st.:
 - o a) gotika textualis formata,
 - o b) gotika textualis currens
- **gotická kurzíva** (*gotica cursiva*)
- **bastarda** od 2.pol. 14. st.(české země od 13. století):
 - o prvky minuskuly a kurzívy.
 - o charakteristický rys: oddělování písmen, která jsou tvořena samostatně, nezávisle na poloze ve slově.

Řecké písmo a písma z něj odvozená

- **písmo užívané v Byzantské říši (majuskulní a minuskulní písmo, kurzíva),**
- **Písma odvozená z řeckého písma:**
 - o **koptské písmo**
 - o **gótské písmo**
 - o **hlaholice: Velká Morava, Bulharsko, Chorvatsko**
 - o **cyrilice: Bulharsko, Rusko, Srbsko**

- **Renesance**
- **Humanistické písmo:**
 - **Kapitála**
 - **Antikva**
 - **Kurziva**
- **novogotické (lomené) písmo:**
 - **Fraktura (*Frakturschrift*)**
 - **Kanzlei (*Kanzleirchrift*)**
 - **Kurent (*Kurentschrift*)**

Humanistické a novogotické písmo v českých zemích

Humanistické písmo:

- Dipl. kanc. L. Pohrobka a J. z Poděbrad (po 1490)

Novogotické písmo:

- v českých zemích převládá od 2. pol. 17. st.
- 1775-1848

Humanistické písmo:

- Antikva: latinské texty
- České, německé texty: novogotické písmo
- cca. do pol. 19. století

Psací látky a psací potřeby

- **Psací látky**
 - střední Asie, Indie: palmové listy, černé bavlněné svitky,
- **severní Evropa a Amerika:** březová kůra, kůže (v s. Evropě samozřejmě i pergamen)
- **Čína:** bambusové destičky, papír, hedvábí
- **Babylónie a Asýrie:** hliněné tabulky, kámen, dřevo
- **Egypt:** dřevěné tabulky, hliněné a vápencové úlomky a na kůže, papyrus
- **Přední Asie:** pergamen

- **antické Řecko Řím:** kůže, papyrus, pergamen, palmové listy, lýko, na olověné plátky, plátno, hliněné střepy, dřevěné tabulky potažené voskem.

➤ **Psací potřeby**

- **hliněná tabulka:** pevné rákosové, kovové rydlo
- **voskové destičky:** kovové a kostěné rydlo
- **Papyrus, palmové listy:** pisátko z rákosu
- **Hedvábí, papír:** štěteček z králíčích chlupů, brk
- **Inkousty:** Černý, hnědý, červený, zlatý ...

➤ **Tvar knihy-knižní vazba**

- **Svitek:** východní Asie (Čína), Egypt, Řecko, Řím
- papyrové svitky (lat. *volumen*)>hliněné nádoby, dřevěná a kožená pouzdra
- **Kodex (*caudex*):**
 - Od 4. století n. l.
 - papyrus, pergamen
 - Evangeliář královny Theodolidy (7. st.)

Typy výzdoby románské vazby:

- vyřezávání dřevěných (kostěných) desek,
- pobíjení desek (Au, Ag, obecný kov-pláty),
- Email

➤ **Gotická knižní vazba**

- 14.-15. st.
- libri catenati
- sáčková vazba, obalová vazba:
 - Látkový potah-samet
 - Kožená vazba
- Kování:
 - Puklice:střed desky
 - Nárožnice: rohy knižní desky

➤ **Renesanční vazba**

- Kol. 1440 knihtisk,
- Knižní vazba:
 - lepenka, telecí useň, skopovice a kozina, pergamen,
 - technika zlacení lístkovým Au (podle vzoru Orient)
 - A. Manutius
- **Barokní vazba**
- Desky:
 - lepenka, kůže: teletina, pergamen,
 - heraldická supralibros, ornamentální výzdoba
 - Stř. Evropa: dřevo, bílá vepřovice s ornamentální slepotiskovou výzdobou
 - výzdoba hřbetu knihy:
 - barvené, cizelované ořízky,
 - mramorované předsádky
- **Rokoková vazba**
- krajkový styl:
 - vějířovitý tvar
- Vazby
 - kožené, hedvábné, brokátové, sametové
 - bohatě zdobené,
 - rokajový ornament: tvar lastury, mušle, girlandy, plamenů, hřebenů,
 - středová dominanta- motiv světců.
- **Klasicismus**
- Jednoduchost a střídmost.
- Jemné vzorek, motivy váz a květin, linka, úzká bordura, k. čerpá z antiky.
- Bohatě zdobený zůstal pouze hřbet knihy,

Základní literatura:

BOHATCOVÁ, M. et al. *Česká kniha v proměnách staletí.*

HLAVÁČEK, Ivan, KAŠPAR, Jaroslav a NOVÝ, Rostislav. *Vademecum pomocných věd historických*. Jinočany, 2015.

KÉKI, Béla. *5000 let písma*. Praha, 1984.

HAMANOVÁ, Pavlína. *Z dějin knižní vazby: od nejstarších dob do konce XIX. stol.* I. vydání. Praha, 1959.

KRUPA, Viktor a GENZOR, Jozef. *Písma sveta*. 1. vyd. Bratislava: Obzor, 1989.

KNEIDL, Pravoslav. *Z historie evropské knihy: po stopách knih, knihtisku a knihoven*. Praha, 1989.

VOIT, Petr. *Encyklopedie knihy*. Praha, 2008.

Elektronické zdroje:

[Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy](#)

[Encyklopedie knihy](#)

[Knihověda.cz](#)